

čemer bi ji pomagali Madžarska in Albanija. V jugoslovanske vojaške in politične kroge je veliko vznemirjenja vneslo spoznanje, da se Francija kot najmočnejši zaveznik vedno bolj zavzema za mir, ker se ni čutila sposobne, da bi lahko popolnoma branila Jugoslavijo. Še posebej je položaj postal dramatičen, ko je Italija junija 1934 uprizorila demonstracijo sile s floto pred Dračem, da bi izvedla pritisk na Albanijo, na severu države – na meji z Jugoslavijo – pa je istočasno koncentrirala 1.500.000 ljudi.

Odnosi med Kraljevinama Jugoslavije in Bolgarije so bili v celotnem medvojnem obdobju napeti in slabi, ob kratkotrajnih obdobjih izboljšanja in pomiritve. Vzroke za napetost v medsebojnih odnosih lahko iščemo v pogostih atentatih in terorističnih akcijah makedonskih revolucionarjev v Jugoslaviji, ki jih je podpirala Bolgarija. Sredi 1930 je Generalštab začel z načrtovanjem preventivne akcije proti Pirinski Makedoniji. Z analizo številčnosti in sestave enot ter taktike za predvideno operacijo nam Bjelajac prikaže načrte vojne akcije.

V zadnjem poglavju (str. 241–282) je avtor kritično ocenil vlogo in položaj vojske v jugoslovanski državi. Toda, na eno vprašanje in sicer, kakšna je bila vloga vojske v udaru 6. januarja 1929, je dal samo delni odgovor. Po njegovem prepričanju je bilo stališče vojske opredeljeno z njeno najpomembnejšo nalogo – obrambo države in z nalogo, da je v primeru večjih notranjih nemirov zadnja zaščitnica miru in življenja vsakega državljana.

Avtor je poskusil argumentirano razbiti ideološke predsodke o privilegiranosti starešinskega kadra, ki so desetletja prevladovali v jugoslovanskem zgodovinopisju. Po avtorjevem prepričanju, »je eden glavnih dokazov, da je bil oficirski zbor trden steber kraljevega režima in zvest osebnosti vrhovnega poveljnika, neproblematično vsiljevanje materialnih in finančnih omejitev, ki so ga prizadele v letih krize. S tem je odpadla možna trditev, da je oficirski zbor predstavljal v režimu privilegirani sloj« (str. 249). Tudi iz drugih dejstev lahko sklepamo, da večina oficirskega zbora ni bila prav z ničimer privilegirana glede na podobne kategorije prebivalstva. Podaljšani delavnik oficirjev so razumeli kot pomembno dolžnost in posebno odgovornost. V času ekonomske krize 1932 so oficirjem zmanjšali plače za 20 %. Ob edinem živem vojvodi, je imelo pravico do uporabe avtomobila v cilju reprezentance samo še devet visokih oficirjev.

Bjelajac oporeka tudi mnenjem, ki so bila lansirana v politični praksi o »okupaciji« posameznih krajev na podlagi mirnodobne razporeditve vojske. Po temeljiti rekonstrukciji razporeditve mirnodobnih garnizij, vzrokov, ki so določali njihovo velikost, in višine stroškov intendantskih potreb, lahko sklepamo, da ni bilo namena, da bi se skozi to obliko dalo nekemu narodu ekonomske privilegije.

Avtor je v prilogah (str. 297–312) objavil sedem izbranih dokumentov o formaciji jugoslovanske vojske, seznam predmetov in profesorjev Višje šole vojaške akademije, seznam upokojenih generalov v letu 1929, seznam imen enot in ustanov, rodov in zvrsti jugoslovanske vojske. Objavljeno je veliko število fotografij, med katerimi so mnoge javnosti predstavljene prvič.

Ta knjiga nam potrjuje, da je jugoslovanska vojska v mirnodobnem, a hkrati politično nestabilnem obdobju, dobila svojega zgodovinarja. Upamo, da ga bo dobila tudi na naših prostorih. O tem pomembnem družbenem segmentu bo Mile Bjelajac s svojo tretjo monografijo kronološko zaokrožil celoto.

Zvezdan Marković

Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995). Celje, Celovec, Gorica 1996, 195 strani.

Takle prikaz bi z veseljem napisal rajni Miloš Rybář, izvrsten poznavalec zgodovine Mohorjevih družb. Ker ga žal ni več med nami, bom to opravil jaz.

Po daljšem dogovarjanju so Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva družba naposled izdale skupno zgodovino. Ta sega od nastanka izhodiščne družbe (društva) v Celovcu leta 1851 (pri čemer je leto ustanovitve stvar interpretacije), do njene selitve v nemirnem času po prvi svetovni vojni leta 1919 na Prevalje, oddvojitve od Celovške oz. ustanovitve Celjske Mohorjeve družbe s preselitvijo v Celje in njeno delovanje do 1995, delovanje oz. bolj juridični obstoj in z razmerami pogojeno

okrnjeno delovanje Celovške Mohorjeve družbe med obema vojnama ter njeno oživitev po drugi svetovni vojni, ter naposled pravo ustanovitev Goriške Mohorjeve družbe.

Kot je pri raznih društvih in družbah, ki so se razvile iz ene matice, v navadi, tudi med Celovško in Celjsko Mohorjevo družbo ni soglasja o tem, katera je upravičena in prava naslednica prvotne Mohorjeve družbe. Ker je obravnavano delo nastalo po naročilu vseh treh upravnih odborov družb in so besedila uskladila in sprejela njihova vodstva, smemo domnevati, da predstavljajo najmanjši skupni imenovalec, na katerega sta se zlasti prvi dve sporazumeli. Delo torej ni približno dokončna zgodovina vseh treh obravnavanih družb za omenjeno obdobje, zlasti ker ne temelji na izvirnem arhivskem gradivu (na kar opozarjajo pisci sami), ki vsaj za Celjsko v celoti še ni dostopno, temveč na že objavljenih partikularnih zgodovinskih in drugih prispevkih. Rekli bi lahko, da je dragocen oris zgodovine vseh treh Mohorjevih družb, njihova prava znanstvena zgodovina pa ostaja še deziderat.

Spremno besedo je napisal protektor Celjske Mohorjeve družbe mariborski rezidencialni škof msgr.dr. Franc Kramberger, sledijo pa uvodne besede predsednikov Celovške rektorja Jožeta Kopeiniga, Celjske p. Hieronima Žvegliča in Goriške Mohorjeve družbe prelata dr. Oskarja Simčiča. Sledi znamenita bilčovska izjava vseh treh Mohorjevih družb z dne 8. julija 1892 (str. 12), s katero te poudarjajo enotne cilje in se zavezujejo k sodelovanju.

Zgodovino Celovške Mohorjeve družbe z naslovom Družba sv. Mohorja – vseslovenska versko-kulturna ustanova je napisal dvorni svetnik prof.dr. Valentin Inzko, Celjske z naslovom Mohorjeva družba od 1919 do 1995 profesor Teološke fakultete v Ljubljani dr. Marjan Smolik, Goriške pa znanstveni svetnik ZRC SAZU v Ljubljani dr. Branko Marušič.

V prispevku dr. Inzka (str. 13–60) so obdelane idejne priprave za ustanovitev Mohorjeve (najprej 1851 kot društvo sv. Mohorja, 1860 pa Družba sv. Mohorja) s Slomškovim neuspešnim poskusom za ustanovitev slovenske ljudske založbe leta 1835. Seveda ne more manjkati znameniti obisk celovškega mestnega kaplana Andreja Einspielerja in spirituala v celovškem bogoslovju Franja Zorčiča pri škofu Antonu Martinu Slomšku v Šentandražu v Labotski dolini 19. aprila 1851 in sprehod po vrtu škofijskega dvorca. Tam ju je Slomšek spodbudil za ustanovitev društva, ki naj med Slovenci širi dobre slovenske bukve. Obljubil je pomoč z besedo in dejanjem, s peresom in denarjem. In tako je društvo 1852 izdalo prve knjige. Ime sv. Mohorja so prevzeli v prepričanju, da je ta svetnik oznanjal vero v deželah, kjer so zdaj naseljeni Slovenci. Ker pa to društvo ni dobro uspevalo, so ga leta 1860 preoblikovali v cerkveno bratovščino. S tem je bilo odtegnjeno vplivu državne policije. Papež Pij IX. je družbi kot bratovščini podelil odpustke.

Pregledno je opisano delo Mohorjeve družbe kot vzgojiteljice in usmerjevalke naroda, omenjeni so zanj zaslужni možje in razpad Avstro-Ogrske. Z njim so se razmere za Celovško Mohorjevo družbo tako poslabšale, da ni mogla več obstati v mestu ustanovitve in je tam 31. julija prenehala delovati ter se je »začasno« preselila na Prevalje. Precej izčrpno je opisano delovanje te družbe med letoma 1919 in 1945, ki pa je bilo mogoče v bistvu le v razdeljevanju knjig, ki jih je tiskala Celjska Mohorjeva družba (s posebnim koledarjem za koroške Slovence), v upravljanju premoženja družbe, ki je ostalo v Celovcu in v obstoju samem, kot zadnjem ostanku slovenskih organizacij na Koroškem. Odločitev za selitev Mohorjeve družbe na Prevalje razlaga pisec v luči Božje previdnosti in jo vrednoti pozitivno.

Sorazmerno izčrpno je poglavje Celovška Mohorjeva po letu 1945 – obnova in področja dela. Podrobnejši opis tega dela, ki obsega založništvo, tiskarstvo, šolstvo in gospodarstvo presega namen tega zapisa, poudariti pa velja, da se je Celovška Mohorjeva družba v teh petdesetih letih po širini in tehtnosti svojega delovanja razvila v skoraj gotovo najpomembnejšo slovensko (narodnoobrambno) organizacijo na Koroškem. Ker Celovška Mohorjeva družba seveda ni mogla zatajiti svojih verskih in narodnih korenin, je bila prvih nekaj let po 1945 pod hudim pritiskom političnih sil iz matične domovine, pri čemer je sodelovala tudi Osvobodilna fronta za Slovensko Koroško. Na zunaj je šlo predvsem za premoženje družbe v Celovcu, ki je po mnenju Celjske Mohorjeve družbe pripadalo njej, v resnici pa je šlo predvsem za politični vpliv na koroške Slovence.

V prispevku dr. Smolika (str. 61–92), ki je manj razčlenjen, so obdelani trije sklopi. Mohorjeva družba 1919–1941, nato družba v vojni letih 1941–1945 in družba skozi petdeset let, v letih 1945–1995. Čeprav je selitev na Prevalje bila zamišljena kot začasna, se je po plebiscitu pokazalo,

da vrnitev v Celovec ni mogoča in se je postopoma začela oblikovati nova družba v Sloveniji. Zaradi oddaljenosti Prevalj od slovenskih kulturnih središč so 1926 sklenili, da preselijo upravo in tiskarno v Celje, čemur se je tamkajšnja liberalna mestna uprava močno upirala. Tudi jugoslovanska zakonodaja slovenski kulturni dejavnosti ni bila naklonjena. Zato so družbo kot cerkveno bratovščino ločili od tiskarne in knjigarne, ki so jo registrirali kot zadrugo in je 1927 dobila koncesijo za tiskarsko in knjigarniško obrt. Mohorjeva je kupila veliko hišo na Prešernovi ulici v Celju, na obsežnem dvorišču pa so postavili stavbo za knjigarno in knjigoveznico. Mohorjeva tiskarna se je do leta 1941 razvila v izvrsten tiskarniški obrat, ki je zmozel tiskati tudi najzahtevnejša besedila. Bolj selektivno je opisana izdajateljska dejavnost, ki se je poleg že uveljavljenega knjižnega programa razširila tudi na znanstvene knjige, zlasti pravne in teološke. Poudarjeno je izredno pomembno delo Franca Saleškega Finžgarja kot urednika od 1922 do časa po 2. svetovni vojni. V prvih letih po 1. svetovni vojni je Mohorjeva družba s Prevalj oskrbovala s svojimi knjigami ves slovenski narodnostni prostor in izseljenstvo.

Z okupacijo aprila 1941 je seveda prenehalo delo Celjske Mohorjeve družbe, kot tudi vseh drugih slovenskih organizacij v nemškem okupacijskem območju. Nemci so tiskarno prevzeli za tiskanje Cillier Zeitung. Zalogo mohorskih knjig so odpeljali v papirnico Radeče. Da delo Mohorjeve družbe ne bi zamrlo, so v Ljubljani ustanovili nov odbor pod vodstvom duhovnika lavantinske škofije prof.dr. Franca Ksaverja Lukmana. Ta odbor je poskrbel, da so vsako vojno leto izšle Mohorjev koledar in Slovenske večernice, pa tudi nekaj drugih knjig, vendar le za Ljubljansko pokrajino.

Pri opisu delovanja Celjske Mohorjeve družbe po letu 1945 smo lahko bolj kratki. Imela je isto usodo kot vse druge cerkvene in z režimom neusklajene ustanove. Da je sploh mogla obnoviti svoje delovanje, je zlasti zasluga urednika F.S. Finžgarja, Prežihovega Voranca in Stanka Cajnkarija. Seveda je bilo vse založniško delo pod strogo cenzuro. Te težave so opisane v knjigi Aleša Gabriča *Socialistična kulturna revolucija* (str. 77–87). Vendar je Mohorjeva že 1954 dosegla zavidljivo število 75.000 izvodov redne zbirke.

Opisane so razne organizacijske spremembe pod oblastnim vplivom, katerih namen je bil v bistvu otežiti delo in zmanjšati uspešnost družbe. Ker družba ni dobila nazaj od Nemcev zaplenjenih odličnih poslovnih prostorov, se je morala veliko let stiskati v starinski stavbi na Zidanškovi (Gospodski) ulici, v prostorih, baje nekoč konjskih hlevih, ki jih je bilo treba osvetljevati podnevi in ponoči. Leta 1988 je družba kupila približno ustrezno hišo v sedanji Razlagovi ulici. Vodilni sodelavci, zlasti tajniki, so bili pod hudim pritiskom, zato so se hitro menjavali, družba pa je doživljala hišne preiskave in odvzem arhiva. Kljub temu pa se je Mohorjeva družba do zdaj razvila v profesionalno založbo, ki na leto izda okoli 90 knjig, število naročnikov redne zbirke pa se vztrajno zmanjšuje.

Sestavek dr. B. Marušiča (str. 93–118) predstavlja nujnost ustanovitve samostojne Goriške Mohorjeve družbe za kraje, ki so po 1918 prešli pod italijansko državo, po zgledu Celovške Mohorjeve družbe kot cerkvene bratovščine goriške nadškofije, kar se je zgodilo leta 1923. Družbo so podprli goriški nadškof F.B. Sedej, tržaški škof A. Fogar, krški škof J. Srebnič, ljubljanski škof A.B. Jeglič in lavantinski škof A. Karlin. Papež Pij XI. ji je naklonil običajne odpustke. 1924 je družba imela že 12.000 članov. Precej podrobno so opisane težave, ki jih je morala prestat, in založniški dosežki te najmanjše slovenske Mohorjeve družbe. Vsekakor pa moramo omeniti njen vrhunski dosežek – izdajo Primorskega slovenskega biografskega leksikona. Kriza, ki je sredi devetdesetih let zajela slovenski tisk in založništvo med Slovenci v Italiji, nalaga Goriški Mohorjevi družbi še večje naloge, kot jih je izpolnjevala ves čas svojega obstoja.

Po sklepi besedi avtorjev, kjer prikazujejo način njihovega dela pri tej publikaciji, sledi bibliografija izdaj Mohorjeve družbe (Mohorjevih družb) Celovec-Prevalje-Celje-Ljubljana-Gorica, imensko kazalo avtorjev in kazalo naslovov publikacij.

Jože Maček